

R. Towalski, *Konflikty przemysłowe w Europie Zachodniej i w Polsce*, OW SGH, Warszawa 2001.

WPROWADZENIE

Prezentowana praca poświęcona jest problemom konfliktów społecznych w społeczeństwach przemysłowych oraz kwestiom sposobów ich rozwiązywania. Konflikty rodzą się na tle społecznych zjawisk i procesów zachodzących w środowisku pracy. W celu nazwania tych zjawisk i procesów używa się dwóch określeń: społeczne stosunki pracy i stosunki przemysłowe. Termin "stosunki pracy" stosuje się na ogół szeroko, w odniesieniu do wszelkich zależności społecznych powstających w różnych procesach wytwórczych, świadczenia usług i wymiany dóbr zarówno materialnych, jak i niematerialnych. Termin "stosunki przemysłowe" odnoszony jest do zależności społecznych występujących w produkcji przemysłowej. Jest to określenie wieloznaczne, posługiwanie się nim jednak jest nieuniknione, skoro od dawna badacze zajmujący się społecznymi aspektami produkcji przemysłowej nie znaleźli lepszego. Zdaniem M.Sala-mona i innych trudno jest zdefiniować "stosunki przemysłowe" w sposób precyzyjny, zarazem powszechnie akceptowany [M.Salamon, 1998:3; Gospel, Palmer, 1993:12; J.Dunlop, 1958:IX]. Rozstrzygnięcia wymaga zarówno przedmiot definicji, jak i jej zasięg. Niektórzy badacze terminy "stosunki pracy" i "stosunki przemysłowe" stosują zamiennie, zarówno w odniesieniu do zespołu zjawisk zachodzących w miejscu pracy, jak i poza nim. A zatem analizując stosunki pracy bądź stosunki przemysłowe trzeba pojęcia te każdorazowo definiować na użytek konkretnej pracy badawczej. Termin "stosunki przemysłowe" stosowany bywa zarówno w odniesieniu do indywidualnych relacji między pracodawcą a pracownikiem, jak i do całokształtu zjawisk występujących w organizacjach przemysłowych, w poszczególnych przedsiębiorstwach, w branży, a także w społeczeństwie. Nadaje mu się wtedy sens polityczny, kulturowy, a nawet historyczny.

Termin "stosunki przemysłowe" jest ściśle związany z rozwojem społeczeństwa industrialnego. Wraz z przekształceniem się drobnych manufaktur w duże przedsiębiorstwa, tym drugim przypadła rola instytucji dominującej w społeczeństwie. Równoległe coraz silniejszemu zróżnicowaniu ulegać zaczęła struktura zatrudnienia. Pojawiła się kategoria czasu pracy. A sama praca wraz z rozwojem industrializacji, dla znacznej części społeczeństwa, stała się jedynym wyznacznikiem bytu materialnego oraz miejsca w hierarchii społecznej.

W mojej pracy przeprowadzam analizę porównawczą, przyjmując za podstawę teoretyczną koncepcję stosunków przemysłowych J.Dunlopa. Nie jest to teoria najnowsza, ale jej systemowy charakter, szeroka perspektywa poznawcza umożliwiają dokonanie wielowymiarowej analizy porównawczej systemów stosunków przemysłowych i konfliktów z nimi związanych w różnych społeczeństwach. J.Dunlop określa system stosunków przemysłowych jako subsystem społeczny, ściśle związany z otoczeniem ekonomicznym i politycznym. Na system stosunków przemysłowych składają się współistniejące i wzajemnie zależne od siebie elementy, które można podzielić na dwie grupy, którymi są aktorzy i procesy [J.Dunlop, 1958:7].

Aktorzy stosunków przemysłowych to pracownicy reprezentowani przez swoje organy przedstawicielskie, głównie związki zawodowe i rady zakładowe, pracodawcy reprezentowani przez stowarzyszenia pracodawców oraz państwo ze swoimi agendami powiązanymi z pracownikami, przedsiębiorstwami, a także ich wzajemnymi relacjami [J.Dunlop, 1958:7]. Wśród procesów społecznych zachodzących w sferze stosunków przemysłowych najważniejszy jest konflikt przemysłowy. J.Barabash i R.Hyman trafnie ujęli ten problem, pisząc, że konflikt jest esencją stosunków przemysłowych, ponieważ strukturalne cechy uprzemysłowienia prowadzą do stratyfikacji społeczeństwa i nieuchronnie wywołują napięcia pomiędzy grupami o nierównym położeniu w strukturze i różnym dostępie do dóbr i wartości. Zatem konflikt w stosunkach przemysłowych jest zjawiskiem normalnym, a nawet pożądanym, sprzyjającym rozwojowi społecznemu i gospodarczemu, umożliwiającym rozwiązywanie narastających problemów społecznych [J.Barabash, 1986:267]. Różnice interesów, odmienne strategie aktorów sprawiają, że ukształtowane typy konfliktów przemysłowych mogą być dobrym wskaźnikiem danego systemu stosunków przemysłowych. Ponadto

istnieje ścisła zależność pomiędzy sposobami ich rozwiązywania, które w nowoczesnych społeczeństwach przybrały postać negocjacji zbiorowych, a konfliktem przemysłowym. Rokowania zbiorowe traktowane są jako przywilej każdego pracownika, żyjącego w społeczeństwie demokratycznym, a zarazem są procesem społecznym instytucjonalizującym konflikt przemysłowy [R.Du-bin, 1954:44]. Zwraca się też uwagę, że to groźba konfliktów przemysłowych nadaje znaczenie rokowaniom zbiorowym [M.Salamon, 1998:395]. Co więcej, zdaniem specjalistów, stosunki przemysłowe można charakteryzować jako możliwości, sposoby organizowania, rozwiązywania oraz kontrolowania tych konfliktów [R.Hyman, A.Buchner-Jeziorska, 1995:257]. Ważna w tym względzie jest teza R.Dahrendorfa mówiąca o tym, że kształtowanie się stosunków przemysłowych we wczesnych fazach rozwoju gospodarki rynkowej charakteryzują gwałtowne konflikty społeczne, występujące w przemyśle. Wraz z rozwojem kapitalizmu spadała liczba konfliktów, a zarazem przybierały one łagodniejszą formę, następowała powolna instytucjonalizacja konfliktu. Proces ten miał, między innymi, źródło w oddzieleniu konfliktu o podłożu politycznym od konfliktu przemysłowego, przy jednoczesnym powstawaniu organizacji, których zadaniem było regulowanie konfliktu. Organizacjami takimi były i pozostają związki zawodowe, organizacje pracodawców, agendy rządowe a podstawowym narzędziem regulującym stały się układy zbiorowe zawierane pomiędzy pracodawcami a pracownikami.

W trakcie historycznego rozwoju różnie układały się relacje między trzema głównymi aktorami systemu stosunków przemysłowych, co w konsekwencji wyznaczyło miejsce i rolę konfliktów przemysłowych. Współcześnie występują trzy podstawowe modele systemów stosunków przemysłowych i odpowiadające im formy konfliktów przemysłowych.

Pierwszy z modeli jest określany jako neoliberalny. Charakteryzuje go ograniczony wpływ państwa na kształtowanie się stosunków przemysłowych. Przetarg zbiorowy dotyczy związków zawodowych i pracodawców. Ogranicza się on do poziomu przedsiębiorstwa. Jednocześnie w systemie tym jest niewiele konfliktów przemysłowych, a w przypadku sporu strony unikają zaangażowania państwa w konflikt. Drugi z nich określony został mianem modelu neokorporatystycznego. Cechuje go współpraca pomiędzy związkami zawodowymi a pracodawcami oraz współdziałanie związków w kształtowaniu polityki społecznej państwa. Ważnym elementem tego modelu jest obowiązkowe stosowanie mediacji w celu unikania sporów zbiorowych. Tam, gdzie model ten rozwinął się, liczba konfliktów jest mała. Rola państwa ogranicza się do tworzenia ogólnych podstaw funkcjonowania systemu. Trzecim jest model etatystyczny. W modelu tym państwo, w obliczu słabości organizacji reprezentujących pracownikó*w* i pracodawców, zmuszone jest kształtować warunki i zasady zatrudnienia. Oznacza to, że na oblicze systemu stosunków przemysłowych największy wpływ ma państwo, poprzez tworzenie regulacji prawnych i aktywną politykę zatrudnienia. Równie aktywną rolę pełni państwo w przypadku konfliktów przemysłowych: określa ono zasady prawne a także pełni funkcję arbitra i mediatora. Konflikt ma w tym modelu charakter spontaniczny i krótkotrwały. Przedstawione modele są typami idealnymi, a więc w rzeczywistości nie występują one w "czystej" postaci. Niemniej znane są przykłady państw, gdzie systemy stosunków przemysłowych w stosunkowo dużym stopniu przyjęły elementy właściwe dla poszczególnych modeli. Uważa się, że neokorporacyzm najpełniej rozwinął się w Niemczech, Szwecji i Holandii [M.Salamon, 1998:273]. Z kolei modelowi neoliberalnemu najbliższy jest system stosunków przemysłowych w Wielkiej Brytanii. Natomiast najwięcej cech modelu etatystycznego można odnaleźć w systemie, który ukształtował się we Francji. W swojej pracy zajmuję się wybranymi krajami europejskimi, ale nie pomijam także wątku paneuropejskiego. Przedstawiam proces kształtowania się "europejskich stosunków przemysłowych" oraz ich wpływ na systemy narodowe. Ich porównanie ma szczególne znaczenie dla zrozumienia sytuacji państw, które począwszy od roku 1989, wraz z upadkiem "bloku komunistycznego", rozpoczęły transformację systemową. Do grupy tej należy Polska, która, podobnie jak inne kraje postsocjalistyczne, nadal tkwi w kręgu cywilizacji przemysłowej, podczas gdy wiele krajów rozwiniętych gospodarczo znalazło się w fazie przejścia do społeczeństwa postprzemysłowego. Niemniej jednak nadal znaczne obszary gospodarki światowej należą do kręgu cywilizacji przemysłowej. Potwierdzają to analizy wielu obserwatorów współczesnego społeczeństwa, w tym także Alvina i Heidi Toffler, autorów koncepcji "trzeciej fali". Praca ich była poświęcona głównie przełomowi związanemu z narodzinami społeczeństwa informatycznego [A., H.Toffler,1996]. Ich zdaniem, po dwóch rewolucjach - agrarnej i przemysłowej -

żyjemy w czasach rewolucji informatycznej. Narody trzeciej fali sprzedają światu informacje i innowacje, zaawansowane technologie, oprogramowanie komputerowe, edukację oraz różnorakie wyspecjalizowane usługi. Równolegle, jak twierdzą A. i H. Tofflerowie "... druga fala [rewolucja przemysłowa] zrewolucjonizowała życie w Europie, Ameryce Północnej, toczy się dalej i widzimy, jak wiele krajów [...] z zapalem buduje szosy, stalownie, fabryki samochodów [...] Ciagle żywy jest pęd do industrializacji. Drugiej fali daleko jeszcze do wyczerpania swojej siły...." [A., H. Toffler, 1996:21]. Problematyka konfliktów przemysłowych w powojennej Polsce długo nie mogła być przedmiotem zainteresowania nauk społecznych i ekonomicznych. Nauki te były poddane obowiązującej ideologicznej interpretacji zjawisk i procesów społecznych, według której konflikty społeczne, w tym i konflikty przemysłowe w procesie budowy ustroju socjalistycznego jakoby nie istniały. Miały być one właściwością tylko antagonistycznych stosunków klasowych. W Polsce po II wojnie światowej wprowadzony został ład monocentryczny o wyraźnych cechach totalitarnych. Stosunki przemysłowe były regulowane przez "socjalistyczny etatyzm" wraz z jego wszechogarniającym planowaniem, reglamentacją, upaństwowieniem związków zawodowych. Układy zbiorowe miały charakter formalny i stanowiły swego rodzaju uszczegółowienie Kodeksu pracy. Związki zawodowe stały się - zgodnie z ideologią - "pasem transmisyjnym" od władzy do załóg przedsiębiorstw, pracownicy zaś pozbawieni byli reprezentacji swoich interesów. W późniejszych okresach historii PRL konflikty przemysłowe przeradzały się w konflikty polityczne, obejmujące swoim zasięgiem lub znaczeniem cały kraj. Nawet wówczas, na tle kryzysu politycznego i gospodarczego prowadzącego do zmian kierownictwa państwa i partii, nie pojawiło się oficjalnie słowo strajk, w mediach posługiwano sformułowaniem "przerwanie pracy", jeśli nie dało się ukryć tego faktu. Wśród najważniejszych wystąpień robotniczych należy wymienić strajki z lat 1956, 1970, 1976 i 1980. Ich nasilenie nastąpiło w latach 1980-81, zaś skutkiem było powstanie "Solidarności", związku zawodowego o charakterze ruchu społecznego walczącego o niezależność od państwa-partii. Walka trwała niemal całą dekadę i doprowadziła - wraz z wyczerpywaniem się możliwości gospodarczych i politycznych realnego socjalizmu - do przełomu ustrojowego.

Rok 1989 można uznać za początek kształtowania się nowych stosunków przemysłowych. Na przełomie lat 1989/90 gospodarka polska wkroczyła na drogę wiodącą do wolnego rynku. Ogranicza się rolę sektora państwowego, wprowadza prywatyzację, ułatwia się napływ do Polski kapitału zagranicznego. Reformy gospodarcze w Polsce pociągają za sobą bardzo głębokie zmiany w społecznej strukturze interesów. Stosunki przemysłowe ulegają zasadniczym przeobrażeniom. Obok dawnych układów, stworzonych przez "socjalistyczny etatyzm", pojawiły się nowe interesy ekonomiczne, a wraz z nimi nowe konflikty. Jednocześnie toczy się w kraju spór o ustrój państwa, który ma duże znaczenie dla kształtu stosunków przemysłowych. Jego przedmiotem jest nie tylko prawodawstwo pracy, ale także rola organizacji pracobiorców i pracodawców w polityce, kształt i rola związków zawodowych poszczególni aktorzy społeczni odwołują się przy tym do różnych istniejących na świecie typów stosunków przemysłowych. Pojawiające się konflikty przemysłowe, sposoby ich rozwiązywania i stosowane precedensy są zarazem ważnymi "zynnikami współtworzącymi w praktyce porządek ekonomiczno-społeczny kraju. C W swojej pracy próbuję określić charakter aktualnych konfliktów przemysłowych w Polsce. Głównym jej celem jest odpowiedź na pytania:

- Czy w Polsce powiela się jeden ze wzorów konfliktów przemysłowych występujących w krajach stabilnej demokracji?
- Czy w Polsce realizuje się oryginalny, właściwy tylko jej gospodarce typ konfliktów? .
- Czy w Polsce powstał specyficzny model, który zależnie od zasięgu konfliktu, od poziomu występowania przyjmuje formy właściwe różnym funkcjonującym już modelom?

Jak sądzę, w chwili obecnej w Polsce realizuje się trzeci wariant. Zasięg konfliktu powoduje, że przybiera on cechy właściwe dla różnych funkcjonujących współcześnie modeli. W sektorze publicznym mamy do czynienia z silnym upolitycznieniem konfliktu przemysłowego. Państwo skłania się ku rozwiązaniom etatystycznym. Tymczasem związki zawodowe, które swoją siłę opierają na pracownikach sektora publicznego, nie chcą być jedynie reprezentacją pracowniczą, ale wyrazicielem interesów całego społeczeństwa. Taka postawa zbliża związki zawodowe do praktyk syndykalistycznych. Prowadzi to do częstych napięć między związkami zawodowymi a państwem. W tym wypadku spory te nabierają politycznego zabarwienia.

Odmienne sytuacja kształtuje się w sektorze prywatnym. Konflikty są tu zjawiskiem rzadkim, ale nie jest to rezultatem pokoju społecznego. Tylko zgodnej z duchem neoliberalnym, indywidualizacji relacji zatrudnienia w tym sektorze. Związki zawodowe, jeśli w ogóle w firmach prywatnych istnieją, to są słabe. Aby zachować rację bytu, zmuszone są do współpracy z zarządem skierowanej raczej na interes przedsiębiorstwa niż na interes załogi. W przedsiębiorstwach prywatnych, gdzie związków zawodowych nie ma, pracownicy pozbawieni są wszelkich środków obrony swoich interesów.

* * *

Praca - poza wprowadzeniem - zawiera trzy części, podzielone na rozdziały oraz krótkie zakończenie. W części pierwszej, składającej się z trzech rozdziałów, zasadniczym przedmiotem rozważań są problemy teoretyczne konfliktów jako procesu w systemie stosunków przemysłowych. W rozdziale pierwszym systemowa koncepcja stosunków przemysłowych pozwala scharakteryzować aktorów (związki zawodowe, stowarzyszenia pracodawców oraz państwo) i role, jakie odgrywają w stosunkach przemysłowych oraz negocjacje zbiorowe jako jeden z podstawowych procesów zachodzących w systemie. Rozdział drugi poświęcam systemom stosunków przemysłowych, które współcześnie występują oraz odpowiadającym im typom konfliktów. W rozdziale trzecim prezentuję koncepcje konfliktów przemysłowych, opisuję strajk jako główną formę konfliktu oraz charakteryzuję arbitraż i mediację jako podstawowe metody rozwiązywania konfliktów. Część druga pracy poświęcona została konfliktowi przemysłowemu w wybranych krajach europejskich. W rozdziale czwartym analizuję rozwój stosunków przemysłowych w Niemczech po drugiej wojnie światowej, kształtowanie się praktyk neokoro-pratystycznych właściwych dla modelu niemieckiego oraz charakteryzuję konflikt w niemieckim systemie stosunków przemysłowych. Rozdział piąty jest opisem kształtowania się stosunków przemysłowych we Francji w powiązaniu z tradycjami etatystycznymi i konfliktów, jakie ogarniały francuski system stosunków przemysłowych po drugiej wojnie światowej. W rozdziale szóstym podobny schemat analizy jest zastosowany wobec Wielkiej Brytanii. W rozdziale siódmym prezentuję obserwacje na temat kształtowania się europejskich stosunków przemysłowych. Część trzecia - jest analizą konfliktów przemysłowych w Polsce, w podziale na dwa okresy, po roku 1945 i od roku 1989. W rozdziale ósmym przedstawiam skrótowo przebieg konfliktów przemysłowych w Polsce w okresie realnego socjalizmu. W rozdziale dziewiątym charakteryzuję rozwój stosunków przemysłowych w Polsce po roku 1989 - dynamikę konfliktów przemysłowych, analizę zmian oraz przyczyn i form tych konfliktów.

W zakończeniu nawiązuję do koncepcji J.Dunlopa i charakterystyki systemów ukształtowanych w rozwiniętych gospodarkach Europy Zachodniej. Przede wszystkim jednak podsumowuję konflikty przemysłowe w Polsce lat 90., które noszą wyraźne piętno okresu przejściowego od realnego socjalizmu do wolnego rynku.